

MÁTYUS NORBERT

A Dante-kutató Kelemen János

Bevezető Kelemen János két írásához

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.22310>

Az itt közölt két írás Kelemen János dantista pályáját zárja le. Az egyiket – *A politikus Dante és a korai kapitalizmus* – még volt ideje 2021 októberében a *Mérce* című online folyóiratban közölni, a másik azonban asztalfiókban maradt, és most kerül először az olvasók elé. Érthető ugyanakkor, hogy *A dantei társadalomkritika és a korai kapitalizmus* miért nem került közlésre a szerző életében: egy rövid bevezetőről van szó, ami egy egész könyvet nyit meg, s így önmagában nem lehet lezárt műnek tekinteni. Sajnos maga a könyv nem készült el, s így ez az írás megmarad kezdeménynek. Joggal merül fel a kérdés, hogy akkor miért kell közölni, ráadásul egy olyan szöveg kíséretében, amely már évekkel ezelőtt megjelent, s amelyet könnyen elérhet bárki.

A kegyeletteljes emlékezés szólító parancsa mellett – amely önmagában is indokolja a tudós két utolsó írásának közreadását – úgy vélem tudományos-szakmai érvek is szólnak e két írás közlése, mégpedig együtt közlése mellett. Jól látszik, hogy a címek egymás variációi; s ahogy a címek párbeszédet folytatnak, úgy az írások is egymás kiegészítői. A *Mérce*-beli *A politikus Dante és a korai kapitalizmus* egyetlen gondolatra felfűzött esszé; egy ötlet kibontása tudományos apparátus nélkül. Kelemen azt állítja benne, hogy Dante *Komédiája* olvasható politikaelméleti munkaként és társadalomrajzként is. Ez nem különösebben erős állítás: aki csak pár éneket olvasott el a műből, az is pontosan tudja, hogy a tétel igaz. Ám az ötlet itt következik: mivel az a korszak és az a társadalom, amelyet Dante bemutat, történetileg a korai kapitalizmus korszaka, még pontosabban a kapitalizmus születésének pillanata, így Dante az első alkotó, aki elemzés tárgyává teszi ezt az éppen kialakuló új pénzügyi, gazdasági és erkölcsi rendet. Felismeri a változást, és pontosan diagnosztizálja azon gócpontokat, amelyek mentén az új rend kialakul. Ráadásul ezt rendkívül kritikusan, az újításokat elutasítva teszi. Így lesz tehát Dante – immár Kelemen szavaival szólva és esszéje végkövetkeztetését idézve – „a kialakuló kapitalizmus első értő tanúja és a kapitalizmus első kritikusa is”.

Kelemen felvetése valójában egyszerűségével győzi meg az olvasót. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a gondolat igaz. Csakhogy az avatott tudós pontosan érze-

keli, hogy az ötlet akkor lesz tudományos tétel, ha a szöveg szoros elemzése és egy árnyalt történelmi korrajz próbáján is igaznak bizonyul az, amit az olvasói tapasztalat első hallásra magától értetődőnek érzékel. Az itt közölt második – eddig a hagyatéék részét képező – írás éppen e célt tűzi maga elé. *A dantei társadalomkritika és a korai kapitalizmus* az ötlet kibontása, a gondolat tudományos megragadása, feltérképezése és igazolása. Lett volna. Az a pár oldal, ami bevezetőként megszületett a tervezett könyvből, nem elég a gondolat tudományos igazolására, de arra igen, hogy a terv alappilléreit – ha nagy vonalakban is – megpillantsuk. Kelemen itt is kimondja a fent idézett tételt, majd vázolja tervezett könyve módszerét: „a dantei szöveg és a szövegen kívüli történeti világ párhuzamos vizsgálatától és egybevetésétől” remél választ kérdéseire. Lelkiismeretes és előrelátó gondolkodóként ötlete lehetséges buktatóját és gátját is elének tárja: a modern világ termékeiként előállt fogalmakkal (társadalomkritika, kapitalizmus) fog egy középkori szerzőt elemezni. Itt indulna aztán az elemzés, amire sajnos Kelemen Jánosnak nem maradt ideje.

A két rövid írás együtt – az ötlet megfogalmazása, majd a tudományos igazolás megkezdése – Kelemen János tudományos profilját rajzolja elének, s éppen ez az, ami a leginkább érdekes a szövegek mostani közlésekor. A Kelemen jellemző *forma mentis*: egy váratlan, a szöveget fejező találó, és nem utolsó sorban egyetlen bővített mondatban összefoglalható gondolat, majd ennek a részletes, meggyőző és érdekes kibontása. Szerintem minden könyve hasonló módszerrel született, de itt csak Dante-tanulmányairól merek nyilatkozni.

Bár van igen korai írása is, ami Dante gondolkodását elemzi, hiszen az 1984-es *A nemes hölgy és a szolgálóleány* című tanulmánykötet (Budapest, Gondolat) címadó tanulmánya ide sorolható, Kelemen János pályája második felében kezdett módszeresen foglalkozni Dantéval. Nem felsorolva itt számos tanulmányát, konferencia-szervezéseit és azok előadásainak kötetbe szerkesztését, csak a monográfiaként megjelent könyveit veszem számba. 1999-es *A Szentlélek poétája* (Budapest, Kávé), ami Dante költői stratégiájának bemutatása: a könyv azt állítja, hogy a *Komédiában* megszólaló narrátor önmagát sugalmazott szerzőként állítja az olvasó elé, művét pedig a *Biblia* poétikai jellemzőivel ruházza fel, s ez meghatározza azt az értelmezési stratégiát, amit a narrátor elvár olvasóitól is. A könyv ennek az egyszerű, de a Dante-tudományban akkoriban kevésbé vizsgált, a szerzői önreflexiót előtérbe állító gondolatnak az aprólékos, a dantei szöveget szoros olvasással elemző igazolása. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Kelemen az érdekli, hogy mit gondolt maga Dante a saját költészetéről és költői módszeréről. Az ezirányú kutatásban azonban *A Szentlélek poétája* csak az első állomás volt, mert a 2015-ben megjelent „*Komédiámat hívom tanúmul*”: Az önreflexió nyelve Danténál (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó) hasonló felvetésekkel születik: a téma némiképp kibővül, hiszen itt már azt vizsgálja Kelemen, hogy azokból a szöveghelyekből, ahol Dante a saját szövegét értelmezi, kommentálja, milyen interpretáció olvasható ki. A dantei önértelmezés vizsgálata pedig ahhoz segíti,

hogy a „költői és nyelvi elbeszélhetőség” (hogy mit tudunk egyáltalán elmondani és mit nem) és az allegorikus költészet (hogy miért beszél allegóriákban Dante és a középkori költészet) kérdéseit felvesse és jellemzőiket tetten érje.

Az önreflexivitás vizsgálata mellett – összhangban elsődleges (vagy korábbi) kutatási területével – Kelemen a dantei filozófia feltérképezését is feladatának tekintette. A 2002-ben megjelent *A filozófus Dante: Művészet- és nyelvelméleti expedíciók* (Budapest, Atlantisz) szintén egy nagyon egyszerű tételt bont ki: azt állítja, hogy Dante filozófus is, akinek a filozófia bizonyos területein (nyelvelmélet, politikaelmélet) kifejtett munkásságát be lehet és kell illeszteni a bölcsélet történetébe. A 2000-es évekig szinte kizárólag a „költő”-vel foglalkozó Dante-tudomány világában, ahol még mindig jórészt Benedetto Croce tételét osztotta a tudományos közösség (mely szerint „Dantéban egyedül a költészet számít”), komoly nemzetközi visszhangot is kiváltott a könyv.

Távolodjunk el most némiképp a könyveknek a tudomány nyelvén megfogalmazott tételeitől, és próbáljuk megragadni azt az olvasói attitűdöt, ami Kelemen Jánost jellemezte. Meggyőződésem ugyanis, hogy Kelemen mindenekelőtt érdeklődő, belefeledkező, a szövegek nyelvi és gondolati különlegességeire érzékeny, a könyv és a benne elmesélt történet hatásának ön magát átengedő olvasó volt. Minden tudományos kérdésfeltevése és tudói ötlete mögött ott áll az általános és naiv olvasói tapasztalat. Ki az, aki a *Komédiát* belefeledkezve olvasva nem figyel fel arra, hogy mennyiszer beszél a szerző magának a műnek a megírásáról, és hányszor szól ki az olvasójához, hogy ezt vagy azt a részt miként kellene olvasnia? Általános olvasói tapasztalat ez a rácsodálkozás, amit a dantisztika nem igazán vizsgált, mondván, az önreflexivitás az irodalomban posztmodern jelenség. Kelemen azonban igenis témává tette, és azóta bizony az egyik divat-témájává lett a Dante-kutatásoknak.

Ezen olvasói rácsodálkozásból – amibe magával tudott ragadni más olvasókat is – nőtt ki Kelemen egyik legnagyobb Dante-tárgyú vállalkozása: a Magyar Dantisztikai Társulat tagjainak közös munkájaként, Kelemen János és Nagy József szerkesztésében megjelent (és megjelenő) *Komédia*-kommentár, ami eddig a *Pokol* és *Purgatórium* kötetekkel büszkélkedik (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019 és 2022). A kötetek több szerző részvételével Dante szövegének prózai fordítását közlik egyben az eredetivel: minden ének rövid bevezetőt, tartalmi felosztást és alapos tárgyi-nyelvi lapalji kommentárt, valamint egy hosszabb elemzést, egy igazi *lectura dantis*-t kapott.

De hasonló egyszerű olvasói rácsodálkozás áll a mostani két írás mögött is. Kelemen arra az általános tapasztalatra kérdez rá, ami minden olvasóban ott munkál a *Komédia* olvasása közben: hogyan lehetséges az, hogy ez a Dante, ez a kétségtelen nyelvzseni, ez az innovatív költő, akinek minden során érezzük a frissességet és az újdonságot, szóval ez a nagyszerű költő ilyen kisstílusú panasz-áradatokba bonyolódik, és megkeseredett emberként mindent feketének lát, s csak azt tudja ismételgetni, hogy „bezzeg az én időmben”. Valójában Kelemen

tétele a korai kapitalizmus dantei kritikájáról ennek az olvasói tapasztalatnak a magyarázata: Dante valóban úgy beszél, mint egy megkeseredett vénember, de panasza és ítélete az élesszemű társadalomtudós elemzésének eredménye, nem a tompuló szellem következménye.

És mivel Kelemen minden alkalommal olyasmiből indul ki, amit mások is látnak, csak eddig nem vettek észre, vagy nem gondolták, hogy azzal érdemes foglalkozni, valójában mindig nagyon időszerű – másokat is foglalkoztató – problémákba akad. Minden felvetése új és addig nem igazán vizsgált témát tesz tárggyá. De minden témája „benne van a levegőben”. Ennek megfelelően hamarosan a tudomány világa is azzal kezd foglalkozni. Még soha nem hallottam, hogy a kapitalizmus és Dante szövegének vizsgálata komolyan elkezdett volna valakit foglalkoztatni, aztán Kelemen magánbeszélgetésben, konferencia-előadásokon és a *Mérvékben* előállt ezzel az ötlettel. És most, amikor ezeket a sorokat írom, felkérést kaptam, hogy vegyek részt egy itáliai székhelyű kutatócsoport munkájában, amely Dante társadalomeszménye és a korai kapitalizmus viszonyrendszerét vizsgálja. Sajnos az erre megfelelő és hivatott személy „csak” az itt következő két írást hagyta ránk e témában. De érdemes úgy olvasni, hogy ez is egyike Kelemen azon ötleteinek, amire nagyon igaz, amit kedves költője saját költeményére mondott: „Kis szikrából nagy láng kerekedik” (*Paradicsom* I. 34, Nádasy Ádám fordítása).